

Anna Szmaj

Ocena faktograficznej roli polskiej literatury łagrowej

Rozprawa na stopień doktora nauk medycznych

Promotor: prof. dr hab. med. Jerzy Supady

Łódź 2021

Uniwersytet Medyczny w Łodzi, Wydział Lekarski

Streszczenie

Niniejsza rozprawa to próba oceny faktograficznej roli polskiej literatury łagrowej, zwłaszcza pod kątem służb medycznych i opieki zdrowotnej w sowieckich łagrach, a także chorób, z jakimi stykali się więźniowie. Czasookres pracy obejmuje czasy Rosji sowieckiej za panowania Stalina, bo głównie tego okresu dotyczy literatura łagrowa będąca przedmiotem niniejszych rozważań. Zasięg terytorialny pracy obejmuje tereny Rosji sowieckiej, a zwłaszcza jej obszary północne, Sybir, gdzie przede wszystkim umiejscowione były łagry. Została ona podzielona na cztery rozdziały. W pierwszym z nich przeprowadzono ogólną charakterystykę polskiej literatury łagrowej. W drugim skupiono uwagę na źródłach i przesłankach wynikających z polskiej martyrologii w sowieckiej Rosji, która z kolei wynikała z nienawiści Rosjan w stosunku do Polaków po ich klęsce w wojnie z II Rzeczpospolitą w 1920 roku, mowa tutaj o wojnie bolszewickiej. Trzeci rozdział traktuje o warunkach panujących w obozach Rosji sowieckiej w następujących kontekstach: gospodarczo-społecznym, ideologiczno-politycznym, estetyczno-etycznym i zdrowotnym. Poruszono tutaj kwestie dotyczące sposobów aresztowania, prowadzenia śledztwa przeciwko zniewolonym, stosowanych tortur, a także warunków życia w obozach. Ostatni, czwarty rozdział, traktuje o tym, jaki wpływ na organizm ludzki miały warunki życia w łagrach, z jakimi chorobami więźniowie się stykali i jak wyglądała tam opieka medyczna. Ta część pracy zawiera opisy chorób panujących w łagrach, których przyczyną najczęściej były tragiczne, wręcz niehumanitarne warunki życia, a także funkcjonowanie personelu medycznego, jego organizację oraz warunki udzielania pomocy medycznej, a także stosunek więźniów do lekarzy i personelu medycznego.

Za cele pracy przyjęto odpowiedź na następujące pytania badawcze:

1. Czy w ogóle literatura łagrowa jest literaturą faktu?
2. Czy polska literatura łagrowa dostarcza informacji dotyczących chorób panujących w łagrach?
3. Czy polska literatura łagrowa zawiera informacje na temat opieki medycznej w łagrach?
4. Czy polska literatura łagrowa dostarcza wiedzy na temat medykamentów wykorzystywanych do leczenia więźniów w łagrach?
5. Czy polska literatura łagrowa zawiera opisy lub wzmianki na temat ambulatoriów medycznych i szpitali funkcjonujących w łagrach?

Metodą badawczą jaka została wykorzystana podczas tworzenia niniejszego przewodu była przede wszystkim analiza treści źródeł przedstawiona w formie opisowej. Wybór takiej metody był podyktowany celem badań, bowiem chodziło o dokonanie analizy i ustalenie faktograficznej roli literatury łagrowej.

Wnioski, jakie wyciągnięto z przeprowadzonych badań nad polską literaturą łagrową stanowią odpowiedź na postawione przez autora pytania badawcze.

1. Czy polska literatura łagrowa jest literaturą faktu? Na to pytanie należy odpowiedzieć twierdząco. Polska literatura łagrowa jest zdecydowanie literaturą faktu, ponieważ zgodnie z definicją mówi o autentycznych wydarzeniach, które miały się w określonym czasie historycznym oraz w określonej, realnej przestrzeni geograficznej i przestrzeni społecznej. Polska literatura łagrowa przedstawia wielopłaszczyznowe fakty dotyczące życia w łagrach sowieckich w różnych jego odmianach.

2. Czy polska literatura łagrowa dostarcza informacji dotyczących chorób panujących w łagrach? Na to pytanie odpowiedź również musi brzmieć twierdząco. W wielu pozycjach zaliczających się do polskiej literatury łagrowej można znaleźć informacje na temat najczęstszych dolegliwości i chorób z jakimi zmagali się więźniowie w obozach. Jak wynika z przeprowadzonej analizy wielu źródeł najczęściej wśród zeków występowały choroby związane z niedoborem witamin, do którego dochodziło na skutek katorżniczej pracy i głodowych, pozbawionych niezbędnych substancji odżywczych, racji pokarmowych. Awitaminozy powszechne w łagrach to pelagra, szkorbut i kurza ślepotą, związane z brakiem w organizmie witamin B, C i A. Poza tymi awitaminozami w literaturze łagrowej można znaleźć pełen wachlarz występujących wśród więźniów chorób zakaźnych, objawów choroby głodowej, urazów i dolegliwości, które wymagały interwencji chirurgicznej.
3. Czy polska literatura łagrowa zawiera informacje na temat opieki medycznej w łagrach? Analiza źródeł dowiodła, że w literaturze łagrowej znajduje się dość dużo informacji dotyczących opieki medycznej w łagrach, a więc jak była ona zorganizowana, jak wyglądały obozowe komisje lekarskie i jak były one przeprowadzane, kto pełnił w obozach funkcję lekarzy i pielęgniarek. Często jako lekarze pracowali felczerzy, ale zdarzało się, że zatrudnieni byli też prawdziwi wykształceni i doświadczeni medycy, których znajdowano pośród skazańców.
4. Czy polska literatura łagrowa dostarcza wiedzy na temat medykamentów wykorzystywanych do leczenia więźniów w łagrach? W odpowiedzi na to pytanie, podobnie jak na pytania poprzednie, można znaleźć pewne, niekiedy zdawkowe informacje.

Dostarczają one wiedzy na temat sprzętu i medykamentów, jakie były do dyspozycji łagrowej służby medycznej. W swoich relacjach byli więźniowie podkreślali niezwykle ubóstwo tych środków, co było zgodne z zasadą tworzenia pozorów i totalnego zakłamania. Najczęściej dostępnym medykamentem był nadmanganian potasu, który stosowano zewnętrznie i wewnętrznie, wywary z roślin mających właściwości rzekomo lecznicze, np. wywar z igieł cedru czy sok z brzozy.

5. Czy polska literatura łagrowa zawiera opisy ambulatoriów medycznych i szpitali funkcjonujących w łagrach? Okazuje się, że takie fakty również znalazły odzwierciedlenie w omawianej literaturze. Byli więźniowie w swoich wspomnieniach opisywali stacjonary i szpitale. Stacjonar był czymś w rodzaju ambulatorium lub gabinetu lekarskiego. Tam udawali się więźniowie licząc na otrzymanie zwolnienia z pracy. Szpitale przedstawione zostały jako wyjątkowe, schludne w porównaniu z innymi miejscami w obozach; jedna z byłych więźniarek nazwała szpital „krajną cudów”, gdzie się ludziom pomaga i współczuje. Wiedzy na temat szpitali w łagrach, zwłaszcza ich wyglądu, dostarczają też zachowane zdjęcia archiwalne.

Warto również dodać, że jedyne pozytywne informacje odnośnie życia łagrowego dotyczyły właśnie szpitali oraz postawy personelu medycznego. Spora ilość wspomnień łagierników zawiera pochlebne opinie na temat pielęgniarek i lekarzy, mowa jest o ich życzliwości, fachowości i zaangażowaniu w pracy; jedna z byłych więźniarek porównywała łagierką lekarzkę do anioła.

Informacje, fakty, relacje, których źródłem jest literatura łagrowa to najczęściej mrożące krew w żyłach opisy katorżniczej pracy, nieludzkich

warunków bytowania traktowania ludzi (gorszy niż zwierząt). Są to ewokacje pełne życiowych tragedii, chorób, śmierci, wegetacji ludzi, którzy nierzadko nie mieli już nadziei, a jedynie pragnęli chwili odpoczynku. Kierując się chęcią przeżycia koszmaru starali się trafić do szpitala, który dla łagierników stanowił azyl od obozowych okropności. W tym „raju” nie musieli katorżniczo pracować, dostawali lepsze jedzenie, spoczywali we względnie czystej pościeli i mogli się wypaść. To wszystko sprawiało, że odczuwali iluzoryczne chwile szczęścia.

Streszczenie w języku angielskim

This dissertation is an attempt to assess the factual role of Polish Gulag literature, especially in terms of medical services and health care in Soviet Gulags, as well as diseases that prisoners encountered. The period covered in this paper is the times of Soviet Russia during the reign of Stalin since this period is mainly related to Gulag literature, which is the subject of these reflections. The territorial scope of this paper covers the territories of Soviet Russia, especially its northern areas, Siberia, where forced-labour camps were primarily located. The dissertation has been divided into four chapters. The first of them presents a general description of Polish Gulag literature. The second chapter focuses on the sources and premises of Polish martyrdom in Soviet Russia, which in turn resulted from the hatred of Russians towards Poles after their defeat in the war with the Second Republic of Poland in 1920, namely the Polish-Soviet War. The third chapter deals with the conditions prevailing in the forced-labour camps of Soviet Russia in the following contexts: economic and social, ideological and political, aesthetic and ethical, and health one. Issues related to the methods of arrests, investigations against the captives, torture used, and living conditions in the camps have been raised here. The last chapter deals with the impact of the living conditions in Gulags on the human body, including diseases prisoners encountered and description of medical care they received. This part of the paper includes a description of diseases spread in forced-labour camps, which were most often caused by tragic, even inhumane living conditions, as well as the manner in which medical personnel worked, organization of medical care and manner in which medical personnel provided medical assistance, and the attitude of prisoners towards doctors and medical personnel.

The aim of the paper was to provide answers to the following research

questions:

1. Is Gulag literature non-fiction at all?
2. Does Polish Gulag literature provide information on diseases spread in Gulags?
3. Does Polish Gulag literature contain information on medical care in Gulags?
4. Does Polish Gulag literature provide information on medicines used to treat prisoners in Gulags?
5. Does Polish Gulag literature include descriptions or records of medical care units and hospitals operating in Gulags?

The research method which was used in the course of this doctoral dissertation process was primarily an analysis of sources presented in a descriptive form. The choice of such a method was dictated by the aim of the research, which was to analyze and establish a factual role of Gulag literature.

The conclusions drawn from the research on Polish Gulag literature provide an answer to research questions posed by the author.

1. Is Polish Gulag literature non-fiction? The answer to this question is positive. Polish Gulag literature is definitely non-fiction since, according to its definitions, it talks about genuine events that happened in a specific historical times and in a specific, real geographical and social space. Polish Gulag literature presents multifaceted facts about the life in Soviet Gulags in their diverse forms.
2. Does Polish Gulag literature provide information on diseases spread

in Gulags? The answer to this question is also a positive one. In many books listed in Polish Gulag literature, there is information about the most common ailments and diseases prisoners in camps struggled with. According to the analysis of numerous sources, the most common diseases among Zeks were diseases related to vitamin deficiency, which occurred as a result of backbreaking work and starvation and rations lacking necessary nutrients. Avitaminosis common in forced-labour camps are pellagra, scurvy and night blindness, related to the deficiency of vitamins B, C and A in a human body. What is more, apart from avitaminosis, Gulag literature mentions a whole spectrum of communicable diseases spreading among prisoners, symptoms of hunger disease, injuries and ailments which required surgical intervention.

3. Does Polish Gulag literature contain information on medical care in Gulags? The analysis of sources proved that Gulag literature contains quite a lot of information on medical care in Gulags, i.e. how it was organized, what forced-labour camp medical commissions looked like and how they were carried out, who served as doctors and nurses in camps. Feldshers often worked as doctors, but it also happened that real educated and experienced medics, who were found among convicts, were also employed.
4. Does Polish Gulag literature provide information on medicines used to treat prisoners in Gulags? As in case of answers to previous questions, one can find some, sometimes vague, information about that. It provides an insight into what equipment and medications were at the disposal of medical service in camps. In their accounts,

former prisoners emphasized extreme poverty of these resources, which was in line with the principle of creating appearances and total hypocrisy. The most commonly available medicine was potassium permanganate, which was used externally and internally, decoctions of plants with supposedly healing properties, e.g. a decoction of cedar needles or birch sap.

5. Does Polish Gulag literature include descriptions or records of medical care units and hospitals operating in Gulags? It turns out that such facts are also reflected in the discussed literature. In their memoirs, former prisoners described small hospital units and hospitals. A small hospital unit was something like an outpatient clinic or a doctor's office. Prisoners went there hoping to be released from work. Hospitals were presented as unique place, which compared to other camp sites, were very neat; one of the former prisoners called a hospital a "wonderland" where people received help and got sympathy. Preserved archival photos provide information about hospitals in Gulags, especially their appearance.

It is also worth adding that the only positive information about the life in Gulags concerned hospitals and the attitude of medical staff. A large number of memories of former Gulag prisoners contain flattering opinions about nurses and doctors, their kindness, professionalism and commitment to work; one of the former prisoners compared a gentle doctor to an angel. Information, facts and reports provided in Gulag literature are most often chilling descriptions of backbreaking work, inhuman living conditions and manner in which human beings were treated (worse than animals). These are evocations full of life tragedies, diseases, death, vegetation of people

who often no longer had hope and longed only for a moment of rest. Driven by the desire to survive that nightmare, they tried to get to the hospital, which for them was a refuge from the horrors of the camp. In this "paradise" they did not have to work hard, got better food, rested on relatively clean sheets and could sleep well. It all made them feel illusory moments of happiness.